

تاریخ صدر اسلام
(عصر نبوت)

دکتر غلامحسین زرگری نژاد

تاریخ اسلام

به مناسبت انتشار کتاب
تاریخ صدر اسلام (عصر نبوت)

- * تاریخ صدر اسلام / دکتر علی اصغر منتظر قائم
- * نگاهی به تاریخ اسلام / محمدرضا بارگاهی
- * فرازهایی از تاریخ پیامبر اسلام / آیتالله جعفر سبحانی
- * سیره صحیح پیامبر بزرگوار اسلام / علامه جعفر مرتضی عاملی
- * تحلیلی از تاریخ اسلام / دکتر سید جعفر شهیدی
- * تاریخ اسلام / آرتور جان اربری / ترجمه احمد آرام
- * تاریخ اسلام / دکتر علی اکبر فیاض
- * تاریخ تحلیلی اسلام / محمد نصیری رضی
- * تاریخ تحلیلی اسلام: با نگرشی بر روش پیامبر (ص) برای ساختن جامعه اسلامی / علی داریابی
- * تاریخ تحلیلی و سیاسی اسلام: از دوران جاهلیت تا عصر امویان (حدود سال ۶۰ هجری) / علی اکبر حسینی
- * تاریخ تحلیلی اسلام / جواد علم الهدی
- * تاریخ جوامع اسلامی از آغاز تا قرن هجدهم / ابراماروین لایبوس / ترجمه محمود رمضان زاهد محسن مدیر شانه چی
- * تاریخ سیاسی اسلام / حسن ابراهیم حسن
- * تاریخ عرب و اسلام / سیامیر علی / ترجمه فخر داعی گیلانی
- * تاریخ مفصل اسلام و تاریخ ایران بعد از اسلام / حسین عمادزاده
- * جهان در عصر بعثت / محمدجواد باهنر
- * اسلام: بررسی تاریخی / همیلتون گیپ
- * تاریخ اسلام / سید محمود طباطبایی
- * تاریخ اسلام از آغاز تا سال یازدهم هجری / عبدالرحیم قنوت
- * تاریخ اسلام از آغاز تا هجرت / علی دوانی
- * تاریخ سیاسی اسلام / حجت الاسلام رسول جعفریان
- * تاریخ ایران اسلامی: از پیدایش اسلام تا ایران اسلامی / حجت الاسلام رسول جعفریان

یکی از مباحث مهم، حساس و اساسی در حوزه تاریخ نگاری، تاریخ صدر اسلام است. مسلمانان بنا بر اعتقاد دینی و عشق و علاقه به حضرت ختمی مرتبت از همان روزگار ظهور اسلام نسبت به حفظ و انتقال اخبار اسلام و سیره رسول الله (ص) همت گماشتند. طی چند قرن تلاش مستمر مسلمانان در عرصه تاریخ نگاری سال های نخستین پیدایش و گسترش اسلام، میراث پرارزشی از معارف اسلامی، سیره، حدیث رجال، انساب، مقاتل، مغازی، فتوح، خراج ائمه (ع)، خلفاء، تفسیر و غیره شکل گرفته است که بدون شک یکی از پرارزش ترین دستاوردهای علمی و فرهنگی جهان محسوب می گردد. همانگونه که حوزه های تاریخ نگاری مسلمانان بسیار متنوع است، مطالب و مباحث و قلمروهای (جغرافیایی- انسانی) گسترده ای را نیز در بر می گیرد.

این شماره کتاب ماه تاریخ و جغرافیا اختصاص به تاریخ اسلام و مسلمانان دارد. هر چند مطالب فراهم آمده در این شماره گویای همه ابعاد و جوانب تاریخ اسلام و مسلمانان در طول قرون متصادمی نیست اما امید است با تمرکز این مقالات در یک شماره توجه و دقت بیشتری را جلب نماید و ضرورت پرداختن هر چه بیشتر به این حوزه از تاریخ نگاری را به دنبال آورد و روز به روز شاهد فراهم آمدن آثار بهتر و بیشتری در این زمینه باشیم. خوشبختانه در ماه های اخیر کتاب پرارزش تاریخ صدر اسلام (عصر نبوت) نوشته دانشمند محترم جناب آقای دکتر زرگری نژاد استادیار و رئیس گروه مبحث تاریخ دانشگاه تهران و به همت سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها (سمت) به علاقمندان و دانشجویان عرضه گردیده است. انتشار این اثر ارزشمند را به مؤلف، جامعه اهل تاریخ و جامعه اسلامی تبریک عرض می نمایم.

انتشار کتاب تاریخ صدر اسلام نوشته دکتر زرگری نژاد را می توان دنباله تلاش ها و کوشش های مستمری دانست که در سال های گذشته برای آثاری هر چه بیشتر و بهتر در زمینه تاریخ اسلام صورت گرفته است. بدون شک باز هم تلاش ها و کوشش ها در این عرصه ادامه خواهد یافت و امید است که مباحث گوناگون تاریخ اسلام در زمان های مختلف مورد توجه هر چه بیشتر قرار گیرد، بخشی از آثاری که در سال های اخیر به بازار نشر عرضه شده اند عبارتند از:

- * تاریخ اسلام / مرحوم دکتر علی اکبر فیاض
- * تاریخ پیامبر اسلام / مرحوم دکتر محمد ابراهیم آیتی
- * تاریخ تحلیلی اسلام تا پایان امویان / استاد دکتر سید جعفر شهیدی
- * درس هایی از تاریخ تحلیلی اسلام / حجت الاسلام هاشم رسولی محلاتی
- * فروع ابدیت / آیتالله جعفر سبحانی
- * تاریخ سیاسی اسلام / دکتر صادق آئینه بوند
- * تاریخ سیاسی اسلام / حجت الاسلام رسول جعفریان
- * تاریخ اسلام / سید محمد طباطبایی اردکانی

رسول جعفریان

* تاریخ اسلام در عصر امامت امام حسن (ع) و امام حسین (ع) / علی رفیعی

* تاریخ تحلیلی - سیاسی اسلام (از بعثت تا تحول خلافت) / ناصر خدایاری

* دنیای اسلام از پیدایش تا تجدید حیات / عبدالغنی مغربی / ترجمه شیوا رضی و آثار متعدد دیگری از نویسندگان اسلامی اروپایی. بعضی از این آثار به صورت کتاب درسی نیز سال ها مورد استفاده بوده اند و یا بارها تجدید چاپ شده اند.

نظر به اهمیت فراوانی که تاریخ اسلام برای جامعه اسلامی دارد و آثار تربیتی، علمی، آموزشی و فرهنگی بسیاری بر آن مترتب است، همواره مباحث تاریخ اسلام جزو مواد درسی دانش آموزان و دانشجویان بوده است و نیز همواره جمع کثیری از مورخان و محققان حوزه و دانشگاه به تالیف، ترجمه و تدوین و تحقیق در این زمینه مشغول بوده اند.

کتاب تاریخ صدر اسلام نوشته دکتر زرگری نژاد کلاً اختصاص به عصر نبوت دارد از ویژگی های بارز آن رعایت قواعد و فنون حرفه ای تاریخ نگاری است. نیز روش های عقلی، استدلالی و استنادی را توأماً به خدمت گرفته است. مؤلف خود در مقدمه کتاب چگونگی فراهم آمدن این کتاب و نکات مهم و قابل توجه خوانندگان را چنین بر می شمارد:

«نوشته حاضر، بعد از بیش از دو دهه مطالعه جدی و گسترده در تاریخ صدر اسلام و با اندیشه ارائه یک بررسی تفصیلی از سیره نبوی و حوادث عصر نبوت، در سال ۱۳۶۸ پایه ریزی شد اما در نهایت تقدیر آن بود که آن طرح تفصیلی اولیه فعلاً به یک بررسی فشرده محدود گشته و تبدیل به کتاب حاضر گردد و اندیشه بررسی تفصیلی نخستین به زمانی دیگر موکول شود. طرح نخستین همین گزارش تحلیلی کوتاه از عصر نبوت نیز قدری مفصل تهیه شده بود که با تالیف دو بخش نخست کتاب»

به دلیل افزون‌تر شدن حجم کتاب از آنچه برای یک کتاب درسی معین شده بود، لاجرم شیوه‌فشرده‌نویسی و ایجاز همه جانبه پیش گرفته شد و به‌همین دلیل نیز در قیاس با مباحث اولیه و حتی عصرمکی، بررسی تاریخ اسلام در دوره مدنی، بسی کوتاه و مختصر ارائه گشت.

در آغاز ورود به بحث اصلی کتاب، به شیوه‌بررسی‌های علمی تاریخی، فصلی در نقد و بررسی منابع تحقیق تهیه شده بود که باز هم برای کاستن از کمیت صفحات کتاب، مصلحت در حذف آن فصل دیده‌شد. در آن بررسی، به تفصیل درباره روش پژوهش در این اثر و نیز ضرورت رهایی از غلبه روش و بینش ابن‌اسحاق در سیره‌نویسی سخن گفته شده و تأکیدگر دیده بود که به رغم ارزش تلاش ابن‌اسحاق و سیره‌نویسانی چون او، باید توجه داشت که همواره سیر میامبر و چهره عصر نبوت، همانی نیست که ابن‌اسحاق و سیره‌نویسان دیگر، در روش گزینشی خویش از تاریخ‌صدر اسلام برگزیده و ارائه کرده‌اند.

آنچه ابن‌اسحاق و سیره‌نویسان اولیه نوشته‌اند و بی‌گمان همیشه ارزشمند خواهد بود. تاریخ صدر اسلام و سیره نبوی از نگاه آنان است؛ نگاهی که هم از سلیقه آنان سرچشمه می‌گرفته و هم به مخاطبان و علاقه‌مندان زمانه نظر داشته است. به همین دلیل نیز آنچه در سیره ابن‌اسحاق، ابن‌هشام، مغازی و واقدی و طبقات ابن‌سعد و دیگر منابع دست اولی از این قبیل می‌بینیم، به جای آنکه براساسی حاوی دقایق زندگی میامبر و حوادث متعدد و مهم عصر نبوی باشد عمدتاً شرح غزوات و سربایاست. در این منابع تقریباً هیچ گزارشی روشن نمی‌توان یافت که در پرتو آن بتوان به‌شناخت ساخت و بافت زندگی فردی و اجتماعی مسلمانان در عصر مکی و خاصه در عصر مدنی، که عصر تاسیس حکومت و دولت مدینه است، نایل شد. دلیل عمده این خلاء نیز همان روش گزینشی سیره‌نویسان از تاریخ اسلام و متروک نهادن حوادث و وقایعی است که در نگاه آنان فاقد اهمیت بوده است.

از اشاره به آشفتگی‌نویسی‌ها و اغلاط بارز راه یافته در این سیره‌ها در می‌گذریم، باور ما این است که برای تدوین دقیق تاریخ اسلام در عصر نبوی، ضمن آنکه باید به واری تمام منابع متعدد و پراکنده و در راس آنها قرآن مجید و نهج‌البلاغه پرداخت و تاریخ زندگی میامبر و حوادث عصر نبوی را از لابه‌لای تمام آنها استخراج کرد و سپس به تدوین و تنظیم آنها پرداخت، باید از اتکا به گزارش‌های موجود در سیره‌ها، خاصه تعصب در باور و تکرار گزارش‌های قابل نقادی آنان نیز اجتناب داشت؛ چرا که بسیاری از اطلاعات موجود در این منابع در حالی که گاه ظاهری مطلوب دارند و به قصد و گمان مثبت نیز نوشته شده‌اند ولی در بررسی‌های علمی تزلزل‌پذیر و طبعاً به زبان تاریخ اسلام و چهره‌والای میامبر اکر مند.

در نوشته حاضر، به دلیل تلاش گسترده برای اختصار آن، طبعاً امکان آن نبود که تمام رهیافت‌های جدید در پرتو منابع مختلفی جز سیره‌ها را عرضه کنیم، اما برای گشودن راهی به سوی یک بررسی متفاوت از تاریخ عصر نبوت (تحلیل وقایع به جای گزارش آنها) تا جایی که ممکن بود، از چهار چوب قالب سیره‌نویسان اولیه عدول کردیم. چنانکه ملاحظه خواهد شد در اجاعات خویش همواره به کهن‌ترین و دست‌اول‌ترین منابع تکیه داشته‌ایم و هر جا به گزارشی ارجاع داده‌ایم، برای تثبیت بیشتر ارجاع و نیز تسهیل مقایسه، همان‌سخن را به منابع دیگر هم مستند ساخته‌ایم.

تلاش و قصد اولیه آن بود که همه جا گزارش‌های موجود در منابع اصلی را با آیات قرآنی مقایسه کنیم، اما متأسفانه به دلیل اتکای غالب مفسران در بیان شان نزول آیات یا اسباب‌النزول به همان سیره‌نویسان، و نیز به دلیل نامشخص بودن زمان دقیق نزول آیات و فقدان جدول کاملاً اطمینان‌بخش در این زمینه، آن قصد هم‌جا تحقق نیافت. در سراسر این نوشته کوشیده شده است تا به رغم عشق و احترام نویسنده به مقام والای نبوی، روش بررسی علمی تحت‌الشعاع آن ارادت قرار نگیرد، ولی اذعان می‌کنم که در لابه‌لای برخی از صفحات به جای یک مورخ بیطرفه یک ارادتمند مؤمن نیز بودام، امام‌اسمی و افروزی داشته‌ام تا این جایگاه اعتقادی موجب مصداقه به مطلوب نگردد. نوآوری در عرضه مطالبه، موشکافی در اخبار و وقایع، عشق و علاقه به حضرت ختمی مرتبت در سراسر کتاب مشاهده می‌شود. این کتاب به بسیاری از نیازها و خواسته‌های نسل کنونی پاسخ می‌دهد و نمونه خوبی از انجام تحقیق براساس کوشش مستمر و دقت ملوم را ارائه می‌کند. هر چند ممکن است حجم کتاب زیاد به‌نظر آید بخصوص برای تدریس، اما باید توجه داشت که به عنوان درس تخصصی، آن هم دانشگاهی و قشر دانشجو این حجم را نباید زیاد دانست بلکه بابر روش‌های آموزش و امتحان را متجول ساخت. نیز در روزگار پرشتاب تحول علم و دانش باید هر روز هرچیز بیشتر بر تلاش و کوشش در زمینه علم‌آموزی افزود. لذا مؤلف محترم که متذکر شدناند از حجم اولیه مطالب کاسته شده لازم است این تالیف پرارزش را در جهت‌هرچه کامل‌تر شدن ادامه داده و به یکی از اساسی‌ترین نیازهای کشور پاسخ دهد. این تلاوم تحقیق و تالیف لازم است هم در خصوص عصر نبوت و هم پس از آن ادامه یابد.

فهرست مطالب کتاب به شرح زیر است:

پیشگفتار

بخش اول: ویژگی‌های جغرافیایی و مشخصات طبیعی، انسانی و اجتماعی شبه جزیره عربی

فصل اول: ویژگی‌های جغرافیایی شبه جزیره عربی

۱- نفوذ، ۲- دهانه، ۳- حرار.

تقسیمات سرزمین عربستان

۱- حجاز، ۲- تهامه، ۳- یمن، ۴- عروض، ۵- نجد.

عربستان، خاستگاه و موطن اولیه قوم عرب، ریشه‌نژادی قوم عرب.

فصل دوم: تقسیمات قوم عرب

عاک، لقمان، ثمود، طسم، جدیس، امیم، عبیل، عمالقه، جرهم اولی، حضورا،

تقسیمات عرب باقیه، عرب عاربة، عرب مستعربه.

فصل سوم: ویژگی‌ها و مشخصات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی عربستان جنوبی

سیاست و حکومت در عربستان جنوبی، حکومت معین، حکومت حضرموت،

حکومت سبائیان، حمیریان، مهاجرت قبایل جنوبی به شمال.

فصل چهارم: حیات اقتصادی عربستان جنوبی

کشاورزی، مالکان و اشکال مالکیت زمین، انواع مالیات‌ها، مخلاف‌ها، تجارت در

عربستان جنوبی.

فصل پنجم: ادیان عربستان جنوبی

ستاره‌پرستی، یهودیت مسیحیت.

فصل ششم: مشخصات طبیعی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی عربستان شمالی

تفاوت‌های طبیعی، مدنی و فرهنگی جنوب و شمال عربستان.

نبطیان، تدمریان، حیریان (لخمیان)، غسانیان، کننیدان.

فصل هفتم: مشخصات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی جامعه حجاز در آستانه ظهور اسلام

مکه از نخستین ساکنان تا حمله احباش

فصل هشتم: ساخت قدرت و ترکیب اجتماعی آن در جامعه مکه

ماهیت شهرنشینی و مدنیت در مکه، جنگ‌های فجار، حلف الفضول، تحولات

حیات اقتصادی و طبقات اجتماعی در مکه.

فصل نهم: اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی یرث‌بدر دوره جاهلی

(الف) بافت سیاسی اجتماعی یرث‌ب (ب) اقتصاد تجاری و زراعی در یرث‌ب (ج)

بازارهای عربستان شمالی.

فصل دهم: ادیان و عقاید دینی جامعه حجاز در دوره جاهلی

خدایپرستی در جامعه حجاز، بت‌پرستی و ستاره‌پرستی.

بحران در بت‌پرستی حجاز، ماجرای بت سمدعدی بن حاتم و بت فلس، جنب

بن جناده (ابوذرغفاری) و بت فلس، حنفاء، عقاید و سنت‌های مورد احترام حنفاء،

مستشرقان و حنفاء، یهودیت مسیحیت.

فصل یازدهم: بافت و ساخت اجتماعی و ارزش‌های عربی جامعه حجاز در دوره

جاهلی قبيله مهم‌ترین اساس پیوند و کنش فردی و اجتماعی.

اساسی‌ترین سنت‌های زندگی قبایل عربی در دوره جاهلی

سنت حفظ نسب و کارکرد اجتماعی آن در میان اعراب جاهلی، سنت حلفه سنت جوار.

فصل دوازدهم: ساخت عقلی و باورهای خرافی عرب جاهلی

انتخابات
رایگان، انحصاری
۱۳۸۸

تاریخ صدر اسلام

چاپ چهارم

۱۳۸۸ - ۱۳۸۷ - ۱۳۸۶
اصغر منتظرالقام

بخش دوم: پیامبر (ص) از تولد تا بعثت

فصل اول: از تولد تا ازدواج با خدیجه
تولد و دوره زندگی در بلایه، درگذشت آمنه، مرگ عبدالمطلب و انتقال محمد به خانه ابوطالبه دورمشایب، داستان سفر اول به شام و قصه ملاقات باحیرری، مسافرت تجاری به شام برای خدیجه دخترخوید.
فصل دوم: ازدواج با خدیجه
علی در خانه محمد و خدیجه، دوری خردمندان درنصب حجرالاسود دوره تحنث در حراء.

فصل سوم: روابط فکری و فرهنگی محمد قبل از بعثت
نبوغ محمد پیامبر امی، روابط فکری پیامبر درجامعه حجاز، پیامبر و شاعران عرب، پیامبر و حنفاء، پیامبر و یهودیان، پیامبر و مسیحیان.
فصل چهارم: مروری بر تفسیر پانولویژیک از شخصیت و آیین پیامبر اسلام

بخش سوم: تاریخ اسلام در دوره مکی

فصل اول: از بعثت تا دعوت علنی
بعثت حضرت رسول، زمان و ماه بعثت، کیفیت نزول اولین آیات وحی، بازگشت به خانه و ایمان خدیجه، نخستین آیات، اولین ایمان آوردندگان، انقطاع وحی، ادوار دعوت پیامبر در مکه، الف) دوره دعوت مخفی، ب) دعوت علنی و انذار خویشاوندان نزدیک.
فصل دوم: دعوت علنی عمومی و اعراض از مشرکان
آگاهی قریش از کارکرد اجتماعی توحید و آغازواکنش های جدی.
فصل سوم: واکنش های اشرافیت مکه در مقابل دعوت علنی
الف) تلاش برای انزوای اجتماعی پیامبر، ب) تجدید مذاکره با پیامبر و تطمیع مجدد، ج) ناکامی درانزوای اجتماعی پیامبر و اتخاذ سیاست های خشونتبار.

فصل چهارم: در جستجوی پناهگاه و انتخاب حبشه
مهاجرت دوم به حبشه.

فصل پنجم: حماسه مقاومت در شعب ابیطالب
از بازگشت به مکه تا سفر به طائف، مرگ خدیجه و ابوطالب.

فصل ششم: مسافرت به طائف
ولایت در انحصار تصمیم الهی.

فصل هفتم: مقدمات هجرت با بن بست دعوت در مکه
بار و بر صبر و نفوذ اسلام در میان یثربیان، پیمان عقبه دوم و اصول و مبانی بیعت هجرت از درون، روند هجرت و مصائب عزیمت به یثرب، اتحاد برای قتل پیامبر.

بخش چهارم: اسلام در دوره مدنی (از هجرت تا غزوه خندق)

فصل اول: ارکان و بنیادهای عمده نظام اسلامی در مدینه
قانون و قواعد اداره نظام اسلامی مدینه، الف) قوانین و قواعد اجتماعی و تعاملات انسانی، ب) قوانین و قواعد عبادات فردی و تحصیل کمال انسانی.
فصل دوم: حکومت و تأسیس دولت
امت و سرزمین، عدالت و قسط، یثربیان، تشنه قانون و وحدت.

فصل سوم: رخدادهای و برنامهها در نخستین سال های هجرت
هوشیاری در انتخاب میزان زندگی در خانه ابویوب، بنای مسجد مدینه و راحت طلبان.

فصل چهارم: اتحاد سیاسی در قالب نخستین قانون اساسی، ریشهها و شالودهها
پیمان برادری، سیاست تغییر در مبانی پیوندهاترسیم مرزهای دولت مدینه و سرشماری مسلمانان، تغییر قبیله و گامی دیگر در مرزبندی اعتقادی مسلمین با یهودیان مدینه.
فصل پنجم: وجوب زکات و روزه و هدایت تدریجی مسلمین و نظام و مناسبات اقتصادی به سوی عدالت

وجوب روزه ماه رمضان، گامی برای تربیت باطن و تزکیه نفس.
فصل ششم: سیاستهای نظامی و هوشیاری در امنیت دولت شهر مدینه
غزوه بدر بزرگ، آغاز نبرد سرنوشت اسیران جنگی، کسب رضایت مسلمین در آزادی ابوالعاص بنون فدیه.

فصل هفتم: جلوه عدالت و اصول مساوات در تقسیم غنائم بدر و قانون خمس
تحدید قلمرو مالکیت و تعیین ثروت های عمومی، قانون خمس، اصلی دیگر در سیاست گذاری اقتصادی پیامبر.

فصل هشتم: پیمان شکنی یهودیان و غزوه بنی قینقاع
فصل نهم: غزوه احد، افول ارزش ها، تردید در باورها و شکست جنگ احد در لایه های آیات قرآن.

فصل دهم: وقایع جنگ احد در آیات قرآن و تحلیل شکست احد
تحلیل شکست احد، آموزشها و تجارب.

فصل یازدهم: غزوه حمره الاسد و تعقیب سپاه یوسفیان
زمینه سازی ذهنی برای تحریم رباخواری پس از خاتمه نبرد احد.

فصل دوازدهم: در تلاش وحدت با اهل کتاب
عدالت در قضاوت، تحذیر از رابطه ولایی با اهل کتاب.

فصل سیزدهم: تلاش برای گسترش اسلام، فجایع بدویان و اندیشه قتل پیامبر توسط بنی نضیر

فجایع بدویان، بنی نضیر و اندیشه قتل پیامبر، گزارش غزوه بنی نضیر، تقسیم غنائم و هدفهای اقتصادی آن، اسلام آوردن سلمان و تلاش پیامبر در نفی ارزش های طبقاتی و نژادی، تحکیم بنیان های قضاوت و عدالت در قضا.

بخش پنجم: بزرگان یهود در مدینه

فصل اول: غزوه بنی قریظه
تقسیم غنائم بنی قریظه، بهبود وضع مالی مسلمانان و اتمام زندگی ساده پیامبر، تخیر همسران پیامبر، تبیین اولویت ولایت پیامبر، در خاتمه جنگ احزاب، آزارهای مهمانان پیامبر.

فصل دوم: ترکیب اعتقادی و ساختمان اجتماعی جامعه مدینه در سال پنجم هجری
مؤمنان، مسلمین، منافقان، مشرکین، یهودیان.

فصل سوم: ترکیب ساختار اقتصادی جامعه مدینه
ثروتمندان و توانگران مسلمان، اصناف و قرویشندگان، زمینداران و کشاورزان، فقرا، مساکین و یتیمان، بردگان.

فصل چهارم: شکست اعتصام در اوج اقتدار ناگهانی بفرخندهای بعد از غزوه
بنی المصطلق تا صلح حدیبیه

منازعه در آبگاه مریسح و سرزنش های عبدالله بن ابی، کشاکش پسر عبدالله میان ایمان و عصیبت، سیاستی هوشیارانه برای آزادی اسیران بنی المصطلق، در بلنای قلعه صیبری و عدالت باماجرای افکه صیبری در مقابل درشتگویان و آموزش اخلاق اجتماعی، نکوهش فاسقان و تبیین روبه صالحان.

فصل پنجم: فتح مبین در صلح حدیبیه
فصل ششم: از دعوت فرمانروایان تا فتح مکه
دعوت فرمانروایان، جلوه های انصاف و عدالت بادشمن در غزوه خیبر، فرمان به بازگرداندن گوسفندان خیبر، عتاب به بلال جلوه دیگری از روح بزرگ پیامبر، عقد مزارعه با یهود خیبر و فدک.

فصل هفتم: فتح مکه و سیاست گذشت به جای انتقام
گزارش های فتح مکه، برائت از کشتار خالد در یوم النعماء.

فصل هشتم: از غزوه حنین تا بازگشت به مدینه
زنان سلحشور و دفاع از جان پیامبر، غزوه طائف، آزادی اسیران بنی هوازن و تقسیم غنائم در جمرانه، بازگشت به مدینه.

فصل نهم: از غزوه تبوک تا رحلت
جانشینی حضرت علی (ع) و حرکت به سوی تبوک، دستور برائت با وفاداری به پیمانها، وفود عرب در مدینه، درگذشت ابراهیم و استواری در اصول گرای بی بدعا با امت، سفارش به وحدت در آخرین زیارت کعبه، پیام وصایت و امامت و میراث دوگانه جاوید رحلت به سوی رفیق اعلی.

پی نوشت ها

منابع و ماخذ

نمایه

هرچند این کتاب با قیمت مناسب عرضه شده و امکان استفاده همگان را ممکن خواهد ساخت اما بدون شک این اثر پرارزش به چاپی با کیفیت بالاتر نیز نیازمند است.

● از ویژگی های بارز کتاب «تاریخ صدر اسلام» رعایت قواعد و فنون حرفه ای تاریخ نگاری است. نیز روش های عقلی، استدلالی و استنادی را توأماً به خدمت گرفته است

● نوآوری در عرضه مطالب، موشکافی در اخبار و وقایع، عشق و علاقه به حضرت ختمی مرتبت در سراسر کتاب مشاهده می شود